

COMUNICACIÓ

Xavier Garcia-Duran Bayona (Societat Catalana de Filosofia): *Memòria i identitat. Reflexions a propòsit d'un fragment de l'Odissea*

Jo sóc el que he viscut –el meu passat–; jo sóc el que de mi recordo o el que de mi es recorda. Ambdues afirmacions reuneixen tres elements imbricats, engatjats: el jo, la memòria i la identitat. Cada un d'ells es pot explicar a partir de qualsevol dels altres. La identitat, emperò, ja fou objecte d'exposició i debat –de col·loqui– en els *X Col·loquis de Vic*. La del jo és inefable, ens persegueix de forma necessària en la direcció que vulguem fugir, com el futur d'Èdip. En definitiva, aquesta és la incògnita fonamental. Queda la de la memòria, de la qual enguany s'escau parlar. El que intentarem explicar amb aquesta comunicació és que totes tres entitats estan interpenetrades, són inseparables. I això ho farem a partir de l'anàlisi d'un text esplèndid, *l'Odissea* d'Homer¹, en especial l'episodi final, “La venjança d'Ulisses” (cants XIII a XXIV). A partir d'aquí, reformularem les qüestions originals, a propòsit del jo, des d'un text de Pascal (*Pensées*, nº 323 de l'edició de Brunschvicg).

El text homèric recull des del moment que Ulisses arriba a Ítaca, fins al moment que, consumada la venjança contra els pretendents i amb la intercessió d'Atenea (que és la dea protagonista del relat) Ulisses retroba la pau. Aquest text, que ocupa gairebé la meitat de *L'Odissea*, permet observar un joc de mentides i enganys tramats i urdits per Ulisses i Atenea. En el nucli d'aquest joc hi ha el reconeixement d'Ulisses, el joc de la seva identitat: no ha de ser reconegut fins que el moment sigui oportú.

1. Usem la traducció poètica de Carles Riba (Barcelona: Alpha, 1953), d'un extraordinari nivell poètic, però sense la numeració dels versos, que facilitaria considerablement les cites. Per això, citarem a partir del número de pàgina.

Desembarcat, mentre dorm, pels feacis a la costa itaquea, quan Ulisses es desperta no reconeix el territori, puix la dea l'ha disfressat amb una espessa boira, i ella s'amaga sota la forma d'un pastoret que es presenta a Ulisses. Aquest el vol enganyar, i la dea, ara des d'una forma de dona, amb què es dona a conèixer, l'hi retreu. El joc de la transformació i el reconeixement serà constant al llarg de tot el text. Tots dos, l'heroi i la dea, decideixen i preparen la venjança contra els pretendents, i Atenea transforma l'aspecte d'Ulisses per tal que no se'l reconegui, i l'heroi, transformat en captaire, es dirigeix a la clasta del porquerol Eumeos:

Tal havent, doncs, parlat, va tocar-lo amb la vara Atenea.
Li assecà la frescor de la carn sobre els membres flexibles
i ragué del seu cap els rossos cabells, va cobrir-li
tots els membres del cos amb la pell d'un home decrepit
i li menjà de ronya els dos ulls abans tan esplèndids:
li tirà a les espatlles el mal cassigall d'una túnica
esparracada, engrudosa, ennegrida de males fumeres,
i per damunt li posà la gran pell d'una ràpida cerva,
sense pèl; i va dar-li bastó i un sarró miserable,
ple de forats, que tenia per bandolera una corda.

(244-245)

Els gossos que guarden la clasta se li tiren al damunt ja que el veuen com un intrús i, tot i que el porquerol no el reconeix, l'acull amb el sagrat deure de l'hospitalitat. Allà li confessa la seva fidelitat al rei desaparegut i la indignació per la conducta dels pretendents. Entretant, arriba Telèmac. Davant del fill, Ulisses, que tampoc no és reconegut, no pot reprimir una llàgrima. I aleshores, de nou, la intervenció d'Atenea el farà recognoscible als ulls del fill:

Tal havent dit, va tocar-lo amb la vara d'or Atenea.
Féu de primer que es tornés ben rentat el mantell i la túnica
sobre el seu pit i engrandí el seu cos i la seva joventça.
Se li embruní de nou la pell, li tibaren les galtes
i al voltant del mentó la barba tornà a blavejar-li.

(287)

Pare i fill, amb l'ajut d'Eumeos, planegen la venjança i es dirigeixen a la casa d'Ulisses, de nou amb la forma deteriorada de captaire. En arribar, es produeix un fet sorprenent: un gos vell, moribund, anomenat Argos, que havia estat d'Ulisses, reconeix al seu antic amo, a diferència dels gossos d'Eumeos. L'escena és xocant, ja que el gos té un coneixement que cap humà no té, puix que depassa la forma que se li apareix i es queda amb la realitat, que no se li apareix. El gos no veu un captaire, *entén* Ulisses.

Arribats al casal, Ulisses és acollit pels pretendents com a indigent a la requesta de Telèmac i Penèlope, que a tots els passavolants pregunta per Ulisses. Quan ella l'interroga, explica que ha conegut al Laertiada, i que està prompte al retorn. Sense donar massa crèdit a les notícies plenes d'esperança, Penèlope dóna l'ordre que el mendicant sigui banyat i perfumat. Ulisses rebutja l'acció d'una jove, i demana que li ho faci una vella. I aquí ve el moment culminant. L'hoste s'ha anat dibuixant com a doble d'Ulisses. Li diu Euriclea, la vella dida d'Ulisses que l'ha de rentar:

...molts són els forasters provats pel destí que ens arriben;
mai, però, no he vist ningú tan semblant a un altre,
com pel tirat i la veu i els peus tu em recordes a Ulisses.

(341)

I a Ulisses, “li vingué, de sobte el recel que la vella, en tocar-lo,/ veies la cicatriu, i pogués descobrir-se la cosa” (341). Perquè la transformació, la deformació que Atenea ha obrat amb Ulisses no afecta la cicatriu “que un senglar, amb la seva dent blanca /una vegada va fer-li, corrent el Parnàs amb Autòlic” (341)². I, per tant, malgrat que l'aspecte sigui un altre, la cicatriu és d'Ulisses. Millor: és Ulisses. En efecte, la vella Euriclea descobreix la cicatriu, com Ulisses recelà, i identifica Ulisses: el reconeix. Homer descriu aquest reconeixement remuntant-se, en la memòria d'Euriclea, al moment en què Autòlic, avi matern

2. També apareix, amb la mateixa relació de determinants, a 343 i 368.

d'Ulisses, posa aquest nom a l'heroi. La cicatriu condueix al nom, a l'origen. A continuació, descriu la història de la cicatriu. I, finalment:

Doncs, la vella, en palpar-lo amb les mans de pla, que el rentava,
la cicatriu conegué, i el peu amollà, que va caure
i pegà en el gibrell, i va fe' un estrèpit el bronze
i es tombà de costat, i l'aigua va anar-se'n per terra.
I ella tingué alegria i dolor; i els ulls se li ompliren
de llàgrimes, i la veu, d'un broll tan clar, va estroncar-se-li.
Fins que, posant la mà en el mentó d'Ulisses, va dir-li:
— Oh! Ulisses ets tu! Fill meu, i jo no t'havia
conegut! Fins que l'he palpat tot ell, el meu amo!

(344)

A partir d'aquest moment, Ulisses, “la nafra, mirà que els parracs la hi tapessin” (345).

En la cicatriu, Ulisses i la seva negació, el seu doble —que és ell mateix, autoanomenat Etó, germà d'Idomeneu — salta del pla de la realitat al pla del record: qui no hauria de tenir la cicatriu la té. Però la cicatriu és propietat definitiva de qui la té. Per tant, qui té la cicatriu és qui l'ha de tenir: Etó és Ulisses perquè té la cicatriu. La vella dida recorda, i en aquest record hi ha el reconeixement. Ulisses no és qui es presenta, sinó qui, contra tot poder sobrenatural (que tampoc no enganyà al vell Argos), no pot deixar de ser qui porta la cicatriu “que un senglar, amb la seva dent blanca /una vegada va fer-li, corrent el Parnàs amb Autòlic”. La identitat d'Ulisses és objecte de la memòria de l'altre, i es revela en la cicatriu. Aquesta significa la connexió entre el present i el passat, entre la presència i l'absència, entre el pla de la realitat i el pla de l'evocació. En aquest sentit, com la magdalena de Proust, la cicatriu obre la porta del temps perdut.

La descoberta de la cicatriu posa a Ulisses davant la memòria de la dida. La seva identitat està en el record de l'altre (el mateix camí misteriós que travessà el ca Argos). La identitat és la memòria, allò que es recorda. I en la cicatriu, memòria i identitat convergeixen. Aquesta experiència es rebla amb el reco-

neixement final que fa Penèlope. Acabat el malson, de forma sagnant, dels pretendents, Ulisses se li dóna a conèixer. Però ella encara no pot acceptar *il ritorno d'Ulisse in patria*, en l'expressió de Monteverdi. I posa a prova la seva identitat de nou fent recurs a la memòria: a un record compartit entre marit i muller, en referència al seu tàlem, al seu llit únic, construït pel mateix Ulisses sobre un tronc d'olivera, al voltant del qual bastí l'habitació matrimonial (398). El record de la característica definitiva del llit és la identitat d'Ulisses. La seva muller ja no en pot dubtar més. Pel record Ulisses es fa present, rescatat de la mort i de l'oblit. El record, doncs, té la mateixa funció que la cicatriu: identificar a qui recorda.

Com s'articula aquesta experiència amb la que planteja Pascal en el *pensament* citat al principi? Cal, potser, exposar-lo:

323. Qu'est-ce que le *moi*?

Un homme qui se met à la fenêtre pour voir les passants, si je passe par là, puis-je dire qu'il s'est mis là pour me voir? Non; car il ne pense pas à moi en particulier; mais celui qui aime quelqu'un à cause de sa beauté, l'aime-t-il? Non: car la petite vérole, qui tuera la beauté sans tuer la personne, fera qu'il ne l'aimera plus.

Et si on m'aime pour mon jugement, pour ma mémoire, m'aime-t-on *moi*? Non, car je puis perdre ces qualités sans me perdre moi-même. Où est donc ce *moi*, s'il n'est ni dans le corps, ni dans l'âme? et comment aimer le corps ou l'âme, sinon pour ces qualités, qui ne sont point ce qui fait le moi, puisqu'elles sont périssables? car aimerait-on la substance de l'âme d'une personne abstraitement, et quelques qualités y fussent? Cela ne se peut, et serait injuste. On n'aime donc jamais personne, mais seulement des qualités.

Qu'on ne se moque donc plus de ceux qui se font honorer pour des charges et des offices, car on n'aime personne que pour des qualités empruntées.

A Pascal el jo se li esmuny darrera les qualitats que el manifesten. El jo té qualitats, però no és cap d'elles. La forma

de ser del jo, doncs, no està ni en la dimensió purament temporal –l'ànima– ni en la dimensió espacial-extensa –el cos. El jo està amagat, disfressat en una realitat que no és copsada pels ulls (el vell Argos reconeix el seu vell amo enllà de l'aparença), sinó per la memòria (les mans d'Euriclea). I la cicatriu és on es troben la dimensió temporal (remet al passat, és absent) amb la dimensió espacial (es pot veure i tocar, és present). És on es pot parlar d'identitat.

El que també cal tenir present, i tota la nostra reflexió ens hi porta, és que cal l'altre per a activar el procés que va de la cicatriu –el record– a la identitat. I això em posa en mans de l'altre. I a l'altre en les meves mans (Ulisses agafa la dida pel coll i la fa callar, recordant-li com el va alletar). En el text de Pascal, igualment, la identitat es xifra en l'alteritat (en el fet d'estimar i ser estimat). Identitat i memòria obren, per tant, al problema fascinant de l'alteritat.

El jo, en conclusió, engatjant les tres entitats que plantejàvem al principi, són les cicatrius que el temps deixa en el cos. Allò que he viscut. Allò que de mi recordo o que de mi es recorda.